



LTSR KULTŪROS MINISTERIJA
 CENTRINĖ
 SPEC. MOKSLINĖ RESTAURACINĖ
 GAMYBINĖ DIRBTUVĖ

Klaipėdos sukilėlių paminklui

INV. NR. _____

istorinis

AIŠKINAMASIS RAŠTAS

VILNIUS 196

LTSR KULTŪROS MINISTERIJA
PAMINKLŲ KONSERVAVIMO INSTITUTAS

KLAIPĖDOS SUKILĖLIŲ PAMINKLUI
ISTORINIS AIŠKINAMASIS RAŠTAS

PAMINKLŲ KONSERVAVIMO INSTITUTO

Direktorius

G. Gailiusis

G. GAILIUŠIS

Istorinio tiriamojo sektoriaus
viršininkas

M. Banikonienė

M. BANIKONIENĖ

Autorius

A. Raulinaitis

A. RAULINAITIS

V i l n i u s
1970m.

KLAIPĖDOS SUKILĖLIŲ PAMINKLUI ISTORINIS
AIŠKINAMASIS RAŠTAS

1. Iš Klaipėdiečių kovų bei sukilimų tradicijų

Šimtais metų Klaipėdos bendruomenė, o ypačingai lietuviškoji liaudis, kentėjo vokiškųjų ordinų ~~na~~ atneštą ir užmestą feodalinį jungą. Iš Kuršo atvykusio vyskupo Heinricho 1258 m. Klaipėdoje įsteigimas parapijos bei pastatymas šv. Jono bažnyčios, skirtos specialiai Klaipėdos miesto lietuviams, tiksliau ir geriau už tendencingus statistinius duomenis rodo, kad Klaipėdoje dar prieš Livonijos ordinui ją okupuojant, pastoviai gyventa obsoliučia dauguma lietuvių. Jei Kuršių senaisiais bendruomenių laikais, prieš Livonijos ordino invaziją ir gyventa Klaipėdos krašte, kaip tūli vietovardžiai primena, tai buvo taip pat atvykėliai paskiromis giminėmis atskirose vietose. Tik Kuršo vyskupas Heinrichas savo valdžios įstiprinimui po 1252 m. atsigabeno patikimų krikštytųjų kuršių, įsteigdamas jiems Klaipėdos krašte feodališkus palivarkus bei dvarus. Užtat antroji šv. Mikalojaus bažnyčia Klaipėdoje buvo pastatyta ir kuršiams, aptarnaujanti juos pakrikai gyvenusius net iki Palangos.²⁾

Tik okupavus Klaipėdą, tuoju pat iš pietų prūsai sambiai, o iš Šiaurės žemaičiai bei lietuviai pradėjo šimtmetinę kovą /1252-1411/ su pavergėjais ir dėl pavėjų savo nepriklausomybei ir dėl klaipėdiečių lietuvių laisvės, taip Klaipėdoje amžiais kurdami bei ugdydami revoliucines tradici-

jas.
~~0000000000~~

1/ Livl. Urkundenbuch I. 295-298
2/ Ten pat I. 416-418
3/ Script. rerum Livonicarum. I 587-589, 590-592, 598-599, II 19, 451-452.....

Nyko lietuviai Klaipėdoje XIII-XIV a. žemaičiams ir visai Lietuvos kunigaikštystei vaduodant jų brangų miestą, langą į pasaulį. Kuo ne kiekvienu puolimu buvo sunaikinama vokiečių neapsaugotas miestas, daliai gyventojų žūnant, kitai daliai pasitraukiant į Žemaitiją. Tik niekaip nei sambiai nei žemaičiai negalėjo užvaldyti ordino įtvirtintos pilies. Pačių vokiečių ano laiko šaltiniais krašte nuo Klaipėdos į Šiaurę, į Žemaitiją ir į Kuršą, beliko dykumos; dalis žemaičių bei klaipėdiečių buvo išžudyta tose ir iš vienos ir iš antros pusės puldinėjimų žudynėse, kita dalis pasitraukė į Žemaitijos šiaurę, kuri nepasidavė ir saugesnė buvo nuo kryžiuočių ordinų puolimų iš Klaipėdos, Ragainės bei užkariautų prūsų.

Bet vos prabrėškėdavo aušra - by kokia galimybė net jau senųjų klaipėdiečių ainiams grįžti bei susitelkti Klaipėdoje ir jos krašte, jie savo laisvės troškimą tuoju pareikšdavo revoliucingais sąjūdžiais bei sukilimais. Antai XV a. XX Trylikos metų karo atveju, lietuviai bei žemaičiai sukyla Klaipėdoje prieš pavergėjus, užimdami ne tik miestą, bet ir pilį. Tik iš Livonijos atvykęs gerai ginkluotas kariuomenės korpusas grąžino okupaciją.

Klaipėdai galutinai atitekus vokiečiams, lietuviai bent savo nacionalines bei pilietines teises gynė visomis priemonėmis, visais laikais iki šio paminklo ~~sukilimo~~ ^{bei nutautinimo} primenamo sukilimo. Antai, 1722 m., paskyrus Klaipėdos lietuviškajai bažnyčiai vokiečių pastorį Reimerį, lietuviai sukilo jėga gindamiesi nuo nutautinimo per bažnyčią. Tik iš tvirtovės išvesta kariuomenė sugebėjo nuslopinti sukilimą. Gi kova prieš vokiškųjų didikų - kolonizatorių savivaliavimą ^{bei nutautinimą} vyko visą laiką. XIX a., kai ir visoje Lietuvoje caro reakcija ėmėsi kraštutiniškai slopinti lietuvių nacionalinį atbudimą, bei

liaudies bruzdėjimą, uždrausdama ir 40 metų persekiodama lietuviškąją spaudą, Klaipėda ir jos kraštas, būdami atatinkamose geografinėse (netoli Rusijos imperijos sienos) ir politinėse (kitoje valstybėje) - sąlygose, buvo ir visai Lietuvos visuomenei, ypač darbo žmonėms, revoliucinė žadintoja. Iš Klaipėdos kontrabandos keliu ne tik tai maldaknygės, kalendoriai, P. Nėries, Savojo ir kitų po slapyvardėmis pasislėpusių autorių praktinio bei nacionalinio turinio knygelės ir lakraščiai keliavo į Lietuvą, bet ir "Iskros", klasinės kovos reiškėjas, bei puoselėtojas revoliuciniai garsai žadino bei skatino lietuvius į kovą prieš ano laiko pavergėjus.

Toks ekspansyvus Prūsijos lietuvių, daugumoje darbo žmonių bei intfligentų, /diduomenė buvo daugiau suvokietėjusi/ nacionalinis judėjimas atkreipė dėmesį, sukėlė prūjų jautimo ne tik tų pačių lietuvių, bet ir vokiečių bei kitų svetimtaučių mokslo pasaulyje.

Vieni žavėjosi sena turtinga lietuvių kalba, jos skambiomis lyringomis liaudies dainomis /Herderis, Rėza, Rūgys, Sauervainas-Girėnas, Nesselmanas ir kt./ . Kiti ieškojo tos kalbos židinių, tos tautos gyvenamų vietų, papročių, nacionalinių kultūros reiškinių ir Prūsų Lietuvoje /Šleicheris, Bezzembergeris, Tračmanis, Težneris ir kt./ . Vieni skubėjo rinkti tą brangų lietuvišką turtą grynai mokslo reikalui, kad jis išliktų kitų tautų bei kalbų tyrimui, kai ta benykstančioji tauta visiškai ištirps ją "globojančiųjų" tautų jūroje. Kiti, o ir visi, tuo kėlė lietuvių susipratimą, pasitikėjimą, bei pasididžiavimą savo, ypatingai dvasinės, kultūros turtingumu bei senumu.

Taip parenktą lietuvių tautą ir Prūsų Lietuvoje užklupo pirmasis pasaulinis karas, kuris virto tautų išlaisvinimo pradininku. Jau šio karo metu, o ypač nuo 1917m., lietuviai išsibraikę po visą žemės rutulį, ir kapitalistiniam vakarų pasaulyje

ir ypatingai naujai susikūrusi^oje Rusijos taryb^onėje valstybėje puoselėjo savo taut^os išsilaisvinimo viltis. Suprantama, kiekvienai savaip.

Sunki buvo lietuvių, o ypač Prūsijos lietuvių, kova dėl išsilaisvinimo bei nepriklausomybės, kai 1918 m. taikos konferencijoje daugelis diplomatų žinojo Prūsiją tik kaip Vokietijos galybės židinį, o ne po 700 m. vergovės išlikusią ir sugebenčią savarankiškai gyventi, tvarkytis lietuvių tautą. Kelių lietuvių mokėlo vyrų bei diplomatų Šveicarijoje ir Prancūzijoje leidiniai svetimomis kalbomis, tai buvo lašas jūroje prieš Lenkų ir jų užtarėjų prancūzų mokslinę, diplomatinę bei politinę veiklą. Juo labiau kad ir pati Lietuva dar nebuvo pilnai pripažinta nepriklausoma valstybe, de jure. Rusijos jaunos tarybinės valstybės, kovojusios dėl savo egzistencijos, promemorijos, Čičerin^o nota anais laikais dar neturėjo dabartiškai lemiančios reikšmės kapitalistiniam pasauli.

To viso pasėkoje karą pralaimėjusi Vokietija stengėsi išsiderėti bent kuo geresnes sąlygas savo vokiškai ekspansijai. Netenkant Dancig^os ir Klaipėdos, buvo stengtasi bent galimai geresnes galimybes vokietinimui išsikovoti, įrodant tų kraštų vokišką kultūrą, vokiškumą. O tam visam toliau puoselėti stengėsi gauti kuo didesnę autonomiją ir Dancige ir Klaipėdoje.

Dar geresnes sąlygas ir didesnius užmojus turėjo nacionalistinė Lenkija. Turėdama tradicinį užtarėją - Prancūziją ir jau užsigarantuojantį Vilniaus-Gardino kraštus, realų pagrindą tikėjosi turėti ir antrą išėjimą į Baltijos jūrą Nemunu per Klaipėdą. Jau josios ir atitinkamas jos atstovas sėdėjo Klaipėdoje. Geografiškai žiūrint, lietuvių tautą, siekiančią nepriklausomybės, Lenkija siekė suimti į sauja, nuo Turmanto iki Klaipėdos.

Su šitokiomis perspektyvomis Klaipėda ir jos kraštas atiduotas Prancūzijai valdyti iki atitinkamo laiko, nepaisant ir pačių Prūsijos lietuvių ir visos Lietuvos atstovų įrodinėjimų apie Klaipėdos ir kitų Prūsijos šiaurinių sričių istorinį ir ano laiko lietuviškumą.

Taigi, nenuostabu, kad ir 1923 m. sausio mėn., kai pačiam Klaipėdos kraštui vėl iškilo toks pavojus pakliūti į neribotą nelaisvę, o kai visa Lietuva jau buvo pradėjusi eiti laisvinimosi kelius, Klaipėdos krašto lietuviškoji visuomenė, būdama absoliučia dauguma, sukilo prieš to laiko Klaipėdos ir jos krašto valdytojus - prancūzus ir lenkų bei vokiečių nacionalistus, besikėsinančius galutinį Prūsijos lietuvių nutautinimą, socialinį pavergimą ir sunaikinimą, kaip nacijos.

Šis žūtbutinis, su ginklu rankoje, lietuvių sukilimas dėl savo nacionalinių teisių buvo sėkmingesnis už anuos abudu istorinius sukilimus. Juo iškovota bent geresnės sąlygos nacionalinei kultūrai kelti ir tolimesnei kovai dėl pilnutinės nepriklausomybės. Nors naujas vokiškasis nacizmas vėl buvo sužlugdęs klaipėdiečių užmojus, bet sukilėlių bei laisvintojų paaukotos gyvybės ir per paminklus amžiais bylos pavyzdžiu kartą kartoms.

2. Klaipėdos sukilėlių antkapinis paminklas, jo istorinė reikšmė bei simbolika

Kuklioje vietoje, prie amžinu sniegu besišinčių klaipėdiečių, iškilo kapas, o kiek vėliau /1925 m./ ir obeliskinis paminklas tiems lietuvių tautos sūnams, kurie amprimins žiais ainių ainiams, jog Klaipėda yra ne vien lietuvių darbų, nuolatinė kova dėl savitos kultūros bei laisvės, bet ir vertingiausių sūnų krauju išpirkta iš svetimųjų šimtmetinio jungo. Užtat šiandien jis jau ne vien 1923 m. įvykių paminklas.

Per keliasdešimt metų po jo pastatymo jau tiek daug visokių, didelių ir mažesnių, įvykių keitė Klaipėdos istorinį veidą, jog jis jau ne vien smulkiosios architektūros statinys. Šis kuklus paminklas, prigludęs prie ir tamsios ir šviesios istorijos išgyvenusiojo klaipėdiečių kapinyno, kurį ir nūn dar savais tikslais prisimena ir Vakarų Vokietijos klaipėdiškiai, yra tapęs jau ir didelės vertės paminklu. Stovėdamas šioje vietoje "Kaip ažuolys prie Nemunėlio", jis simboliškai primena gyvybines aukas ne tik 1923 m., bet ir gyvybines bei darbo žūklas anų 700 metų, sudėtas lietuvių įvairiausiais būdais įvairiaprasmei egzistencijai išlaikyti. Ir vis dėlto pabrėžtina, jog visais laikais daugiausia įvairių aukų sudėta ne diduomenės, kuri greitai pasitraukė iš savųjų suvokietėdami, bet paprastų darbo žmonių, revoliucingųjų lietuvių. Jie protestavo ir kovojo XIII a. prieš vyskupo ir Livonijos ordino paskiruosius feodalinius valdovus miestuose bei gyvenvietės - naujai įsteigtuose palivarkuose¹. Jie kėlė balsą prieš mokesčių-činšų įvedimą bei didinimą XV-XVI a. ir to dėliai sukilo 1455 m., pasinaudodami Trylikos metų karu.²

¹ Livl. Urkundenbuch I 295-298; 460-462.

² Elbingo komtūro laiškas 1455. V. 17 ir Voigt VIII. psl. - 467 /Zurkalovsi/.

Tų pačių samoningųjų lietuvių ainių sukilimas įvyko ir 1722 m. prieš bene pirmųjų tokį viešą pasikėsinimą nutautinti ir klaipėdiečius ir per bažnyčią. Tai vis kovos darbo žmonių dėl savo ir ateities kartų gerovės. Deja, šios ir vėliau besikartojančios Klaipėdos lietuvių kovos dėl savo kalbos, dėl nacionalinės kultūros puoselėjimo, dėl šviesesnės ateities, neapsivainikavo ilgalaike pergale. Bet be anų sukilimų, be kovos dėl nacionalinės kultūros be josios ugdymo XIX a. nebūtų buvę ir 1923 m. sukilimo.

Taigi istorija mena ir tie nuo stulpežio iki stulpelio laisvai kaboję sunkūs retežiai, kuriuos savo gyvybe atpalaidavo sukilėliai. Kiekvienas stulpelis antkapio aptvaroje papuoštas metalinėms stilizuotoms tulpių šakelėms ir ornamentuota istori- ne heraldika, populiariausia buvusia Lietuvoje bei lietuviuose XV amžiaus pradžioje¹, sutriuškinant vokiečių ordino galybę 1410 m. o konkrečiai Klaipėdai primenantį anų XV a. sukilimą.

Kuklus yra ir žuvusiųjų kapas: tik žemių kauburėlis. Bene tokį reikėtų ir palikti; gal tik liaudiška tradicija derėtų visus keturis šonus velėnomis apkloti - apvelėnuoti, vidurį tradicinėms liaudiškoms gėlėms palikti.

Taip pat smėliu bei gargždu tradicingai, kaip asla senėvinėje lietuviškoje troboje, reikėtų pabarstyti takeliai aplinkui kapą šio aptvaroje. Jie mena tuos laikus, kai Klaipėdos krašte lietuviškoji liaudis telkėsi daugiausia kaimo bei miestų paprastose pirkiose, pabarstytose smėliu. Juk ir tie patys žuvusieji ne iš rūmų kilę: tokie tokių išėję vaduoti. O gi buvusiems lietuviams, bet jau su vokiškai sutrumpintomis pavardėmis, neberūpėjo savo tautos bei liaudies reikalai, ypač nacionaliniai reikalai.

Paties kapo kauburio viršus buvo puošiamas ir dalimi dabar tebepuošiamas, tradicinėms patvarioms kapų gėlėms. Aptvaroje esanti aikštelė nebuvo įmantriai išplanuota bet paprasto lietuviško darželio mėgiamais gėlių guoteliais papuošta neužmirštant lietuviškos rūtos ir kitų klaipėdiečių mėgiamų daržžlinių gėlių.

Nors ir pats paminklas, ir aptvara, ir įrenginiai dar hitlerinio siautėjimo metu buvo gerokai apgadinta, bet išlikę taip išvaizdingi, jog jų konservacija nesudaro didelių sunkumų, išskyrus lentą, kurios išvaizdos ir įrašo nepavyko surasti.

¹Studia Zrodloznawcze, Comentationes. 1967 psl. 80 ir kiti

ŠALTINIAI:

- 1. Liv. Est. Und. Kurlendisches Urkundenbuch
- 2. Scriptores rerum Livvnikarum
- 3. Scriptores rerum Prussicarum
- 4. Codex epistolaris Vitoldi
- 5. J. Voigt, Geschichte Preussens
- 6. Istorijos šaltiniai.

LITERATŪRA:

- 1. M. Urbšienė, Klaipėdos krašto istorijos paraštėje, 1934 m.
- 2. E. Zurkalowski, Studien zur Geschichte der Stadl. Memel 1906
- 3. Pov. Pakarklis, Mažoji Lietuva vokiečių mokslo šviesoje, 1935
- 4. V. Vileišis, Tautiniai santykiai M. Lietuvoje
- 5. W. Hubatsch, Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens
1968 m.
- 6. J. Sembritzki, Geschichte der Handelsstadt Memel 1926 m.
- 7. J. Akynas, Iš Klaipėdos praeities "Raudonasis švyturys" 1947.
- 8. A. Raulinaitis, Klaipėdos senamiesčio architektūra ir sutvirtinimai. Architektūros klausimai III. 1966m.
- 9. Senoji ir naujoji periodika.

PAPILDOMOS ŽINIOS KLAIPĖDOJE ŽUVUSIŲJŲ SUKILĖLIŲ
PAMINKLUI RESTAURUOTI

Stingant autentiškų/fotografijoms/ bei dokumentinių duomenų apie Klaipėdos kapų parke 1925m. pastatytąjį paminklą žuvusiems 1923 m., sukilime prieš Vakarų Antantės įgulą Klaipėdoje, bandoma surinkti žinių iš senesniųjų klaipėdiečių, mačiusių jį įvairiais laikotarpiais bei visokioje aplinkoje.

Suprantama, šia pateikiamos žinios nėra nei autentiškai, nei dokumentiškai pilnai tikslios, ypač apie buvusias, o dabar nesamaš paminklo bei jo aplinkos detales, augmeniją ir pan.

Vadinamams gyvosiems arba iš žmonių lūpų gautomis žiniomis, šia jas rašančioje nuomone, galima atitinkamai patikėti ir jomis pasinaudoti tik tiek, kiek jos meniškai bei logiškai siejasi arba derinasi su visu paminklo kompleksu ir, suprantama, kiek patikimai ir pagrįstaitos žinios yra teikiamos.

Taigi paminklo restauravimo projekte autoriui tinka šias žinias naudoti tik kaip medžiagą, derinant visumoje su paminklo detalių kompleksu.

Antai, kairiajame obelisko šone, viršui V. Kudirkos eilėrašio ištraukos, yra trys vinių žymės trikampišškai įtvirtintų. Tai reiškia, jog jomis buvo kažkas pritvirtinta. Tiksliau ir, berods, autentišku prisiminimu reikia laikyti tą, kuris sako, jog šia buvusios pritvirtintās dvi ratų šakelės: keteliais, pritvirtintais apatine vinim, ir į šonus pakrypusies pačios šakelės buvo pritvirtintos viršutinėmis vinimis.

Dešiniajame obelisko šone, apvaliam įdubime, neatsimenama, ar kad kas nors būtų buvęs. Greičiausiai šia bus buvusi parengta vieta Klaipėdos atvadavimo medaljonui patalpinti.

Kiek neiškumo yra dėl paminklo aplinkos atrestauravimo. Pav: tik žmonių prisiminimais ar konstruktyviniu pežiuriu betoninės tumbos užpakalyje, kampe, nugriuvusio priestatėlio žymės primena atraminę sienelę, kuri turėjo ryšio su šalia buvusiais kapais. Tad dabar ji neturėtų prasmės būti atstatoma. Gi tos pat tumbos priešakyje buvusioje ir dingusioje lentoje, kurios tik nišėlė likusi, buvę trijų žuvusiųjų pavardės.

Tako, kuriuo einama prie paminklo komplekso, kairėje pusėje buvusi žema akmeninė sienelė. Tuomet ji galėjo būti ir praktiškai

reikalinga, išskyrimui iš kapų aplinkos. Dabar ją tektų atstatyti grynai estetiniais sumetimais arba ir kitkuo pakeisti.

Panašiai tikėtų pasinaudoti ir žiniomis apie aptvarą, ypač jo dešiniąją šoną, kuriame neišlikę nei stulpelių nei bordiūro. Ir pakasus teje vietoje, kur turėjo būti, jokių žymių nerasta. Prásiminimai sako, jog paminklo komplekse dešinėje čia pat buvę kapai, užtat tvorelės gal ir nebuvo. Jei taip ir būtų buvę, tai dabar, kai paminklinė aplinka yra parkas, tai tokia pat stulpelių ir retežių tvorelė galėtų būti ir dešinėje pusėje. Laikantis principo atrestauruoti tiksliai tik kas buvę, šią vietą tektų žalumynais dekoruoti. Bet ir tai jau bus nauja....

Užpakalyje, už kape ir už tvorelės, suaugę kleveliai. Jūs palikti, ar atsodyti tujų dekoraciją, taip pat ir restauravimo ir dekoravimo reikalas. Tujos tiko kape dekoracijai, bet kleveliai jau didėki ir simbolizuoja, liaudiškai mąstant, žuvusiuosius. Bene geriausiai tikėtų palikti tris klevelius: du iš esamųjų ir trečią, tik lygų šiem dviem pasodinti dešiniajam kampe. Aukštakai pagėnėjus jų šakas, reiktų apsendinti ir neaukštą tujų dekoratyvinę sienelę, jas ptižiurint, atitinkamai apiforminant.

Pagaliau pats kapas apformintinas lietuvių liaudies papročiu apvelėnuojant, o viršų palikti pačios liaudies tradicijai sukurtą: ratelėms ir akmenėliais papuoštą, nes tolimesnėje praeityje, jų kiek keitė savo išvaizdą bei formą.

/A. RAULINAITIS/

LTBR Kultūros Ministerija

14

Paminklų Konservacijos Institutas

Šlaipėdos Sekilėlių paminklui
istorinis aiškinamasis rastas

Šlaipėdos senamiesčio sandėlio fachverkinio
gajono, 167, 168, 169 kvartalai,
istorinis aiškinamasis rastas

PKJ Direktorius (G. Gaičiūsis)

Mt. tiriam. sekt. (Banišonienė)
virs.

Autorius (Rauškaitis A.)

Vilnius, 1970 m.





